

10. Михутин И. В. Кто готовил советизацию Польши в 1918 году? // Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды. Сборник статей польских и российских исследователей. / Ответственные редакторы М. Волос и А.М. Орехов. – М.: Институт славяноведения РАН, 2009. – С. 260-281.
11. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Том II, ноябрь 1918 г. – апрель 1920 г. / отв. ред. И. А. Хренов. – М.: Наука, 1964. – 720 с.
12. IJP w Ameryce. Adjutantura Generalna Naczelnego Dowództwa, Grupa I: Sprawy wojskowe, T. 2.
13. IJP w Ameryce. Archiwum Józefa Piłsudskiego, T. 25.
14. Piłsudski, Józef. Pisma zbiorowe: wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych. T. 5. / Tom niniejszy zredagował, wstępem i przypisami zaopatrzył Kazimierz Switalski. – Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1937. – 160 s.

Скубій І. А. Юзеф Пілсудський та формування зовнішньополітичного курсу Польщі щодо Радянської Росії в листопаді 1918 – січні 1919 років (військово-політичний аспект)

У статті розглядається питання генезису польсько-радянського конфлікту в перші місяці існування II Речі Посполитої. Робиться висновок, що Юзеф Пілсудський, який керував східним вектором зовнішньої політики Польщі, сформував своє ставлення до Радянської Росії на основі інформації, наданої польською розвідкою та перемовин з німецьким військовим командуванням Ober Ost'u. З'ясовано, що захоплення Червоною армією було сприйнято польським головнокомандуючим як початок військового конфлікту між двома країнами.

Ключові слова: більшовизм, Радянська Росія, Ober Ost, Вільно, Німеччина, Польща, Юзеф Пілсудський.

Skubiy I. A. Jozef Pilsudski and formation of Polish foreign policy towards Soviet Russia in November 1918 – January 1919 years (military-political aspect)

The genesis of the Polish-Soviet conflict in the early months of the existence of Rzeczpospolita II is concerned in the article. It has been concluded that Jozef Pilsudski, who led the eastern vector of Polish foreign policy, had formed his attitude towards Soviet Russia on the basis of information provided by Polish intelligence and the negotiations with the Ober Ost's German military command. It has been proved that the Red Army occupation of Wilno was perceived by the Polish Supreme Commander as the beginning of the conflict between two countries.

Keywords: bolshevism, Soviet Russia, Ober Ost, Wilno, Germany, Poland, Jozef Pilsudski.

УДК 94(438)"1939-1945"

С. В. Поїк

ПЕРЦЕПЦІЯ ЧАСУ ПОЛЬСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті розглядається проблема сприйняття часу суспільством у переломні періоди історії країни. Об'єктом міждисциплінарного дослідження є польське суспільство в період Другої світової війни. Автор, використовуючи як джерельну основу студій особові документи поляків, відстежує процес формування поведінкових норм, вироблення практики життя в аномальних обставинах. Спираючись на напрацювання соціальних психологів та історичних антропологів, автор наголошує на важливості врахування темпоральної складової у дослідженні історичних подій та процесів.

Ключові слова: сприйняття історичного часу, історія Польщі, Друга світова війна, нацистська окупація.

Проблема особливостей сприйняття часових відтінків, епох, історичних подій є однією з найменш досліджених у науці. Динамічний розвиток міждисциплінарних досліджень на межі соціальної та політичної психології, культурної антропології, різноманітних напрямків соціології та історії призвів до відкриття нових обріїв наукових досліджень. Все це, у свою чергу, кидає виклик сучасним дослідникам, стимулюючи їх до підвищення рівня власної компетентності в галузях науки і напрямках досліджень, які раніше не належали до сфери їх наукових пошуків.

Історія є суб'єктивною в контексті переосмислення, трансформації та наповнення новим змістом, адже залежить від суб'єкта історичного процесу. Відомий російський психолог Р.А.Ахмеров застосовує поняття "суб'єктивної картини історії народу", тобто системи уявлень людини про історичне минуле, теперішнє і майбутнє народу. Власне, мова йде про т.зв. "неофіційну" історію народу, ґрунтовану на історичних уявленнях і відповідному способі мислення, на відміну від "офіційної" - інтерпретації історії з точки зору групових, особистісних чи геополітичних інтересів політичної чи бізнес-еліти [1, с.110-111].

Що до сприйняття часу, то воно традиційно розуміється як суб'єктивне відображення об'єктивної тривалості, швидкості й послідовності. Але сприйняттям історичного часу виявляється не лише оцінка вищезазначених атрибутів історичних явищ та подій, але й спосіб усвідомлення різниці між модусами часу, тобто диференціація минулого, теперішнього, майбутнього. О.Б.Тарканова наголошує на тому, що у психологічній науці досі не склалося єдиної системи характеристик суб'єктивної складової часу. У різних випадках суб'єктивний бік темпоральної реальності описується за допомогою "часових орієнтацій", "атитюдів до часу", "уявлень про час", "часових патернів" та ін [2, с.210].

Завершення Другої світової війни знаменувалося появою нової генерації вчених (Л.Февр, Х.Арендт), які стали приділяти особливу увагу проблемі часу, але не стільки в контексті неперервності історичного процесу, скільки його неочікуваним розривам, зламам, лакунам. "Розрив" стає головною подією історії, а дискретність часу – основною категорією. В.М.Ткаченко, аналізуючи "кризу часу" в осмисленні історичного

процесу, наголошує, що друга половина XX століття ознаменувалася “усвідомленням того, що не існує ні “єдиного часу” (школа “Анналів”), ні “єдиної культури” (К.Леві-Стросс). А звідси й висновок: підходи у ставленні до таких універсальних категорій, як минуле, сучасне і майбутнє, в різних культурах і на різних соціальних рівнях відрізняються” [3, с.235].

Переломні періоди в історії країни (т.зв. “розриви”, про які йшлося вище), як власне насильницькі, кризові, надзвичайно глибокі соціально-політичні зміни, порушують існуючий часовий порядок, впроваджуючи інший ритм життя. Характерні для “стабільних” періодів спокій, регулярність і сталість у повсякденному житті, змінюються в “переломних” періодах нерегулярністю, спонтанністю, змінним і непередбачуваним ритмом. Виникає ситуація хаосу, з якої виривається новий темпоральний порядок, нові засади ритмізації суспільного життя, нові спроби переосмислення минулого, роздумів над майбутнім, ставлення до сучасного.

Психологи теж вказують на те, що під час спалаху війни відбувається певний “зрив” існуючого часового ритму, різкий, навіть радикальний обрив ходу подій [4, с.39]. Постає ряд питань: чи відчувають цей “винятковий” стан суспільства учасники і свідки тих подій? Як відбиваються у їх свідомості та діях історичні “зриви”, переломні події? Які відчуття супроводжують зміни у повсякденному житті? Що домінує: свідомість початку чи кінця? Спробуємо дати відповіді на ці питання, взявши за об’єкт дослідження польське суспільство в період Другої світової війни (1939-1944).

1 вересня 1939 р. світ сколихнула новина про початок війни, якій судилося стати найкровопролитнішою трагедією в історії людства. Напад нацистської Німеччини на Польщу загалом не можна вважати несподіваним для поляків, адже громадськість відчувала наближення вирішального часу в історії Польської держави. Проте ніхто не міг уявити, що менше ніж за місяць зруйнована столиця буде зайнята ворожими військами, а вся територія їх вітчизни буде окупована “міжнародними змовниками” Німеччиною та СРСР. Розпочався п’ятирічний період неволі, ознаменований втраченими надіями і сподіваннями. Польський критик і літературознавець К.Вика описує реакцію польського суспільства на вибух Другої світової війни: “На те... що відбувалося протягом вересня 1939 в суспільстві, немає іншого визначення як шок. Або ж найбільш насильницький, непередбачуваний, несподіваний струс... політичний, суспільний і моральний. Струс, який набув поширення у всіх сферах життя, у всіх твердженнях, на яких ґрунтувалися поведінка і сподівання ще 31 серпня, ще 1 вересня. Твердження, які цілком втратили свою вагу тижнем пізніше. Цей струс не був рівномірно розділений між суспільними формаціями. ... Інакше проходив його перебіг у селян, інакше у робітників, а образ розчарування і безперспективності побутував тільки серед інтелігенції...” [5; 4, с.42-43]. Автор наголошує на появі певної психологічної порожнечі, яку почали заповнювати найбільш дивним та неочікуваним змістом, що походив з різноманітних, відроджених у пам’яті історичних моделей та закономірностей.

Як вказує автор надзвичайно цікавої праці в галузі т.зв. “соціології ностальгії”, ностальгічні настрої або ж ідеалізація певних фрагментів минулого, особливо сильно розвивається в періоди різких, радикальних змін, таких як війни, революції, кризи, коли тяжкі умови життя відбиваються на песимістичних стосовно “теперішнього стану речей” настроях мас. Проф. Гжегож Янчевський пригадує, як вони з родиною проводили довгі вечори в окупаційні часи: “Сиділи усі разом – я, батько, мати... не рідко приходили до нас дідусь з бабусею... Розмовляли про історію родини, яка, хоч-не-хоч, а поєднувалася з історією Польщі тих часів, в яких довелося їм жити. Минуло багато років, а я тільки тепер оцінив, наскільки важливими вони були для становлення моєї особистості, ці розмови поколінь окупаційних часів...” [6, с.14]. Як бачимо, не зважаючи на жахи окупаційного повсякдення, найприємнішими, особливо для дітей, були вечори у родинному колі. Ці розмови і спогади про минуле як нотки ностальгії, наче пом’якшували сприйняття навколишньої дійсності.

Варто звернути увагу на цікаву особливість джерел для аналізу перцепції часу в екстремальних умовах війни та окупації. Характерною рисою спогадів є те, що, на відміну від щоденників, спосіб відчуття часу в них є іншим, специфічним – не ретроспективним, а з перспективи певного проміжку часу від подій, про які йде мова. До написання спогадів людина підходить зі значним багажем накопичених знань, а головне – досвіду. Натомість у щоденниках ми можемо побачити цілком інше ставлення до переживання часу у роки війни і окупації. Проілюструємо ці твердження прикладами.

“Від того вересня минають місяці і роки, які не мають спільного з тенденціями нашого приватного часу. Час минає повз нас – в Європі, Азії, Америці, – позначаючи свій плин хронологією історичних подій. Але час, який є часом нашого особистого життя, втратив свій вимір, свою спрямованість. Живемо безтерміново. Не плануємо на тиждень, місяць, рік. Не помічаємо рівномірного руху невидимого бар’єру, що відділяє минуле від майбутнього. Не дивимось назад з жалем за минулою годиною, днем, тижнем, що відходять у минуле. Чекаємо на момент, невідомий за часом. Ми стоїмо. Стоїмо поза часом, незважаючи на те, що так багато подій відбувається в цей момент. Ми існуємо в середовищі, певною мірою схожому на тюремну камеру, в якій ув’язнений також знаходиться поза межами власного нормального життя. Але в’язень може порахувати дні, що відділяють його від моменту, коли його час повернеться в звичне русло. Натомість сьогодні мешканець Варшави чекає безтерміново. Або навіть сам собі встановлюючи терміни: чекаю до найближчої весни, а пізніше – до найближчої осені. Втім, все це строки, що, змінюючи один одного, не справляють впливу на прогрес стрілки годинника. З позачасового існування вдалося вибратися лише тим, хто вже поставив собі за мету виконання більш чи менш віддалених завдань і вимірює час прогресом в їх реалізації. Але і вони не можуть повністю звільнитися від очікування на події, що від них не залежать. Вони ж знають життя лише на березі часу, на тому березі, який не має виміру, наче вічність” [4, с.61]. Наведений текст було занотовано С.Оссовським у своєму щоденнику наприкінці вересня 1939 р. Його бачення є безпосереднім

відображенням способу відчуття часу в ситуації загрози та примусу, в якій панують почуття безнадії та "існування поза часом".

З перспективи ж кількох десятиліть по тому, беручи до уваги досвід, набутий за період окупації, епоху сталінізму, Польської Народної Республіки, спосіб переживання війни виглядає інакше. Цей час характеризується відчуттям певного "виняткового" стану, розглядається як "перехідний" період, що супроводжується сподіванням на швидке завершення війни. З.Кубіковський порівнює період війни з атмосферою сталінських часів: "... В часи окупації була віра, що то є минуле, війна мусить закінчитись. Натомість не було тієї віри в сталінізмі. Хоча й виявився таким же коротким, як і війна. Коротким [...] п'ять років, стільки ж само, як війна, може трохи більше, але не було того усвідомлення виняткового стану [як за сталінізму – авт.]. То був нормальний стан, світовий спокій" [4, s.62]. Подібне помічаємо у праці Ганни Свідзи-Земби, яка акцентує увагу на тому, що протягом всього часу війни суспільство супроводжувало "глибоке переконання у перемозі і відновленні незалежності. У почуттях поляків це було непорушною і звичною догмою. Навіть в перші роки [війни – авт.], коли, здавалося б усі факти суперечили цьому переконанню, воно існувало. Важко сьогодні зрозуміти той феномен..." [4, s.62]. Розуміння війни як епізоду, який обов'язково зміниться в найближчій перспективі, надія на швидке її завершення, які прослідковуємо в наведених спогадах, суперечать ретроспективному сприйняттю часу війни у щоденниках. Це яскраво відбиває природу як обох видів документальних джерел, так і природу сприйняття історичного часу їхніми авторами. Щоденники містять особливу цінність – передають природну атмосферу почуттів і переживань того часу, відображають перше враження та ставлення до подій. Сприйняття часу тут безпосереднє і тримається на актуальному досвіді. Натомість, у спогадах ми маємо можливість побачити "образ епохи" під іншим кутом зору. По аналогії до мистецтва фотографії: щоденник – фотографія початківця, якому вдалося відзняти виняткову, унікальну подію, а спогади – світлина досвідченого фотографа, який знає, як налаштувати техніку і якою має бути диспозиція, але нерідко ця фотографія втрачає природність, стає неумисно "постановочною".

Звернімо увагу на ще один аспект сприйняття історичного часу в умовах війни: посилилася надперсоналізація часової структури актуальної життєвої ситуації, як наслідок інтенсифікації воєнно-політичних процесів світового масштабу. Кожна звістка про поразки союзників на фронтах все більше і більше руйнувала надії на швидке завершення окупаційного хаосу. Так, чи не найбільше розчарування й відчай принесла новина про капітуляцію Франції: "... спеціальний випуск якоїсь газети. Великими літерами, напевно, найбільшими, які знайшлися в типографії, на першій сторінці було надруковано: "Париж взятий!"... Я опустил голову на рояль і розридався, вперше з початку війни" [7]. Тоді як перемоги союзників (бомбардування Німеччини, перемога під Сталінградом, тощо) відроджували надію в серцях поляків. Все це вкотре підтверджує висновок, що поведінку людей значною мірою визначає сприйняття реальності, а не сама реальність. Поряд з тим, це сприйняття є суб'єктивним, соціально та психологічно обумовленим.

"Розрив" часу особливо відчувався в перші місяці війни, що відчувається під час прочитання щоденників свідків тих подій, як-от щоденника С.Налковської: "Вчора" – є непевним, втраченим, а "завтра" – немає". [8, s.90]. Безперечно, подібний фаталізм, песимізм стосовно майбутнього, цілком можливо пов'язані не лише з подіями воєнно-політичними, а є певним збірним образом ситуації приватного і суспільного життя. Подібна тональність відчувається у щоденнику Є.Андрієвського: "...З якою ж легкістю забуваємо про тяглість свого життя. Все обірвано, наче дрантя, яке є бридким тобі, і не має жодної вартості. Стан напівсну, оніміння, туги" [4, с.48]. Цікавим у цьому контексті є питання тривалості перших, безпосередніх реакцій на ситуацію поразки у війні, той стан катастрофи, пов'язаний з тотальним руйнуванням налагодженого порядку та змін, надій, очікувань. Розгляд цієї проблеми потребує у перспективі ще глибшого дослідження із залученням більшої кількості джерел та встановленням чітких міждисциплінарних зв'язків у методології дослідження на межі декількох наукових дисциплін.

З огляду на записи щоденників, можна констатувати, що відчуття часу в ситуації загрози життю співмірне з почуттям безнадії та існуванням поза часом. Задумуючись про майбутнє, польська громадськість почала відчувати страх. Люди ніби намагалися втекти від майбутнього, замкнувшись у тогочасних реаліях, розмірковуючи над минулим. Все це типове для кожного народу, який проходить через глибинні кризові процеси та явища, то ж, певна річ, польський – не став винятком. Суспільне мислення і уява були наче інфіковані страхом перед майбутнім. Горизонти перспектив почали скорочуватися, як тануча крига, підтоплюючи думки про віддалене майбутнє. Справи, які слід було виконати, ставали короткостроковими, адже ніхто не волів загадувати на далеку перспективу. Песимістичні очікування домінували над оптимістичним. Чимало людей, занепокоєних майбутнім, зневірилися в можливості реалізувати свої життєві плани.

Джерела та література

1. Ахмеров Р.А. Субъективная картина истории народа / Р.А.Ахмеров // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – №4. – С.108-118.
2. Тараканова О.Б. "Циклічний тест часу" Т.Коттла як методика дослідження сприймання історичного часу / О.Б.Тараканова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. Серія "Психологічні науки" / За ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 4. – Миколаїв: ТОВ фірма "Іліон", 2010. – С.209-212.
3. Ткаченко В. Про "історичну істину" в часі та просторі / В.М.Ткаченко // Україна – Європа – Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2011. – Вип.8. – С.232-240.
4. Tarkowska E. Czas w życiu Polaków: wyniki badań, hipotezy, impresje / E.Tarkowska – Warszawa: IFiS PAN, 1992. – 167 s.
5. Wyka K. Życie na niby. Pamiętnik po klęsce / K.Wyka. – Kraków: Wydawn. Literackie, 1984 – 300 s.
6. Janczewski Grz. "Była przeszłość": wspomnienia z lat 1935-2005 / G. Janczewski – Warszawa, 2005. – 398 s.

7. Шпильман В. Варшавские дневники 1939–1945 / Пер. с польского М.Курганской. – М.: Мосты культуры, 2003 – 184 с.
8. Nałkowska Z. Dzienniki czasu wojny / Z. Nałkowska. – Warszawa: Czytelnik, 1972. – 523 s.

Роик С. В. Перцепция времени польским обществом в условиях нацистской оккупации.

В статье рассматривается проблема восприятия времени обществом в критический период истории. Объектом междисциплинарного исследования стало польское общество во время Второй мировой войны. Автор, используя в качестве источниковой базы исследования документы личного происхождения, отслеживает процесс формирования поведенческих норм, жизненных практик в аномальных условиях. Опираясь на достижения социальных психологов и исторических антропологов, автор акцентирует внимание на важности темпоральной составляющей в исследованиях исторических событий и процессов.

Ключевые слова: восприятие исторического времени, история Польши, Вторая мировая война, нацистская оккупация.

Roik S. V. The perception of time by Polish society under Nazi occupation.

The problem of time perception by society in the critical period of history is considered in article. Polish society during the Second World War become an object of the investigation. The research based on personal documents such as diaries and memoirs. Author observes the formation process of behavioral norms and examines the everyday life practices in extreme conditions. Based on the achievements of social psychologists and historical anthropologists, the author focuses on the importance of the temporal component in historical research.

Keywords: perception of historical time, Polish history, The Second World War, Nazi occupation.

УДК 94(438)

М. В. Зелінський

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СХІДНОГО КОРДОНУ ПОЛЬЩІ В “ІНКОРПОРАЦІЙНІЙ” КОНЦЕПЦІЇ РОМАНА ДМОВСЬКОГО

У статті автор дає коротку характеристику “інкорпораційній” концепції відродження польської державності, автором якої був відомий ідеолог польського націоналізму Роман Дмовський. Простежені основні напрямки еволюції цієї доктрини та розкрито її роль в контексті розвитку польської політичної думки в першій половині ХХ ст. Аналізуються політичні погляди Р. Дмовського та його бачення перспектив вирішення проблем із визначенням східних кордонів Польщі.

Ключові слова: Дмовський, Річ Посполита, польський націоналізм, східний кордон Польщі, інкорпорація.

Значний вплив на формування внутрішньої та зовнішньої політики II Речі Посполитої (1918-1939) здійснила “інкорпораційна” концепція відродження польської державності, головним автором якої вважалась відомий лідер польських націонал-демократів (ендеків) Роман Дмовський (1864-1939) [1, с.36]. Популярність цієї неординарної особистості серед польського політикуму правого спрямування була настільки великою, що ще при житті він встиг отримати від своїх прибічників декілька гучних титулів: “*poloniae lumen clarissimum*” (“ясраве світло Польщі”) [2, с.XVII] і “король наших ідей” [3, с.414]. Втім, це не завадило прем’єр-міністру II Речі Посполитої І. Падеревському (до речі також націонал-демократу) назвати лідера своєї партії “злим генієм Польщі” [4, с.80].

Проблема, означена в назві статті, так чи інакше була вже предметом наукового дослідження в польській історіографії. Серед польських істориків варто відзначити публікації А. Чубінського [5], А. Деруги [6], Я. Енгельгарда [7], Р. Вапінського [8]. Окремі аспекти розглянутої тематики досліджувалися також і українськими науковцями [9]. Поза тим у вітчизняній історіографії еволюція етнодержавних поглядів Р. Дмовського щодо формування східних кордонів Польщі і основні шляхи її практичної реалізації ґрунтовно не розглядалася, незважаючи на вирішальне значення у ній українського чинника.

У зв’язку з цим, завдання даної статті полягає у визначенні ролі і місця “інкорпоративної” концепції в польській політичній думці, а також у з’ясуванні геостратеґічного значення східного кордону у територіальній програмі Дмовського. До того ж, актуальність обраної теми зумовлена потребою дослідити деякі аспекти геополітичної моделі відродження Польської держави, головним архітектором якої виступав Р. Дмовський.

Варто зазначити, що упродовж періоду бездержавності, який тривав з 1795 по 1918 рр., проблема вибору між відновленням польської державності за історичним або етноґрафічним принципом належала до однієї з найскладніших та ключових проблем польського політикуму різного спрямування. Ще на зламі XIX-XX ст., як відзначав Р. Дмовський, поляки до відповіді на питання “...в яких кордонах хочеться мати Польську державу... були цілком не готові” [10, с.19]. В той же час, територіальні програми практично усіх провідних польських ідеологій віддавали перевагу ідеї відродження першої Речі Посполитої (1569-1795) в її кордонах 1772 р. За підрахунками польських дослідників, у разі вдалого здійснення цього проекту, у Східній Європі могла б з’явитися величезна за розмірами європейська держава, площа території якої складала 758 144 кв. км., а чисельність населення дорівнювала приблизно 50 млн. чол. (станом на 1919 р.) [11, с.165].

Можна стверджувати, що інкорпораційна модель відновлення Польщі створювалася Р. Дмовським протягом тривалого часу. Доктринальні положення цієї концепції передбачали синтезувати ідею відновлення польської державності за етноґрафічним принципом з ідеєю відродження країни в її історичних